

2-sinfda “Gap” bo’limini o’rgatish metodikasi

Reja:

Kirish

I bob. 2-sinfda ona tili ta’limida «Gap» bo’limi o’ganish тизими.

1-fasl. Мактабларда «Gap» bo’limini o’rgatishning mavjud ahvoli.

2-fasl. «Gap» bo’limi tahlili

II bob. 2-sinfda ona tili darslarida «Gap» bo’limini o’rgatishning samaradorligi.

1-fasl. 2-sinflarda so’z yasashga oid mashqlar ustida ishlash.

2-fasl. “Gap” bo’limidan foydalaniшning samaradorligi.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar

K I R I S H

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgandan keyin iqtisodiy hamda ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lga ega bo'ldi. Mustaqillik omili ta'lim sohasini ham tubdan yangilash zaruriyatini yuzaga keltirdi. "Ta'lim to'g'risida" gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dastur" hamda pedagogik texnologiya ta'limning maqsadi, vazifasi, mazmuni, shakli, vositasi hamda printsiplarini tanlash birinchi darajali ehtiyo'tga aylandi. Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatini kengaytirishga, ularga erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishga, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda ona tili ta'limiga o'quv fani emas, balki, butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi. Ona tili ta'lim standarti ko'rsatkichlari bolaning fikrlay olishga, ifodalangan fikrni anglashga va o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikka rioya qilgan holda bayon qila olishga o'rgatish nuqtai nazaridan belgilangan. 2-СИНФДА o'quvchilari matn ustida ishlash, matn mazmunini ongli bayon qilish, matn topshiriqlarini erkin bajarish, matn asosida fikrni izchil va mantiqiy bayon qilish hamda matnni lisoniy tahlil qila olishlari kerak. O'zbekiston Respublikasi prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda: "Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir". Mustaqil fikrlaydigan, matn mazmunini to'g'ri tushinadigan o'quvchini nutqi ravon va jozibali bo'ladi. Bugungi kunda ona tili ta'limida matn ustida ishlash dolzarb masalalardan sanaladi. Matn o'z mazmun va talablari bilan ijodiy tafakkur sohibi, erkin va mustaqil fikrlovchi komil insonni tarbiyalaydi. Matn va uning lisoniy xususiyatlarini buguni kun, yangi pedagogik texnologiya va zamon talablariga mos tadqiq etish mavzuning dolzarbligini tashkil etadi.

Mavzuning o'rganilish darajasi. Matn, matn turlari va ularni o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy talqini ishning ilmiyligidan dalolat beradi. 2-sinf ona tili darsligidagi matnlar bilan ishlash, o'quvchilarning iste'dodini, bilimni matn asosida rivojlantirish usullari ishning ilmiy-usuliy ahamiyatidir.

Biz tanlagan mavzu K.Qosimova, Y.Abdullayev, Q.Abdullayeva, K.Nazarov, M.Yusupov uslubshunos olimlar tomonidan turli talqin, mazmunda o'rganilgan. Ammo ularning ishlari bitiruv malakaviy ish hajmida emas. Uslubshunos olimlardan K.Qosimova "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" kitobida boshlang'ich sinflarda badiiy asarni tahlil qilish, badiiy asar ustida ishlash jarayoni, har xil janrdagi asarlarni o'qish metodikasining xususiyatlari nomli mavzularda 2-СИНФДА o'quvchilarda matn va matn ustida ishlash metodikasi xususida boshqa usulshunos olimlarga nisbatdan mukammal malumot bergan. Bitiruv malakaviy ishni yozish jarayonida yuqorida nomlari zikr etilgan usulshunos olimlarning ilmiy-usuliy fikrlariga tayanildi.

O'zbek tiliga davlat maqomining berilishi bu tilining ichki va tashqi imkoniyatlaridan yana kengroq foydalanishini yaratdi. O'zbek tili asrlar davomida necha minglab turkiy ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bo'lib, o'zbek xalqi orasida o'zaro aloqa vositasi ham uning matbuot va badiiy adabiyot tili bo'lib xizmat qilmoqda. Bu tilda A.Navoiy, Bobur, Abulg'oziy Bahodirxon, Mashrab, Muqimiy, Furqat, Cho'lpon, Fitrat va boshqa qator adiblarimiz o'zlarining tarixiy badiiy asarlarini yaratib, uning qudratini namoyish qilganlar. O'zbek tilining o'ziga xos jilosi, uning serjraligi, badiiy obrazlar yarata olish qudratini to'laroq anglash uchun mumtoz va hozirgi zamon adiblarimiz badiiy asarlari tilini o'rganish va matnlar bilan ishlash zamon talabidir.

Hozirga qadar matn nazariyasi va amaliyoti, uning lingvistik ta'lili bo'yicha ancha ishlar bajarilgan. Bu borada S.Mutalibov, P.Shamsiyev, E.Fozilov, F.Is'hoqov, T.Qudratov, T.Nafasov va boshqalar samarali mehnat qilganlar. Keyingi davr tilshunosligi matnni lingvistik tahlil qilish bilan bir qatorda, uni uslubiy va fonografik jihatdan tahlil qilishni taqozo etmoqda.

Ma'lum bir asarning hoyaviy mazmunini, badiiy-estetik qimmatini to'la anglamoq uchun matndagi har bir til elementini chuqur his qilib, tahlil etish lozim. Oddiy tuyuqlardan to'ki epopeyagacha bo'lgan asarlarning tili turli tumandir. Ayniqsa, so'zlar badiiy tasvirda estetik zavq beruvchi san'atga aylanganda yana murakkablashadi. Jumladan, asarda tasvirlangan davrga xos so'zlar, sheva so'zlari, kasb-hunar so'zlari individual muallifga xos semantik qo'llanish, so'z yasash, grammatik shakllarni har xil ma'noda qo'llash, turli so'z birikmalari tuzish va ishlatish xilma-xildir. Istalgan bir matnni tushinish uchun tabiiy til grammatikasini bilish talab qilinadi. Ammo badiiy matnning tushinishda "badiiy matn grammatikasi" ni bilish lozim. Til grammatik vositalarini muayyan holatda qaysi shakl va mazmunda ishlatilganligini aniqlash kerak. Chog'ishtiring: til grammatikasi jo'nalish kelishigi qo'shimchasi: -ga, -ka, -ha, -qa, -a, -ya, -na dialektal kabilar ot yoki otlashgan so'zlarga ho'shilib asosan harakat yo'naltirilgan tomon, vaqt, atalganlik kabi ma'nolarni bildiradi. Badiiy asr tilida esa shu ma'nolar bilan birga -qa shaklida davr ruhni ifodalaydi, -a, -ya, -na shakllarida esa mahalliy kolorit beriladi. har ikkalasi ham obraz yaratadi. Badiiy matn lisoniy tahlilda tarixiylik, shakl va mazmun birligi, umumiylik va xususiylikning uyg'unligi prinsiplariga amal qilinadi.

Har qanday matn ma'lum bir davr mahsuli, hayotiy reallikning til vositalarida aks ettishdir. Xuddi shuningdek, badiiy matn yakka holda mavjud bo'lgan til vositalarining umumiy yig'indisi sistemalarning sistemasidir hamda muallifga xos umumiy belgilarning matnda namoyon bo'lishidir.

Kurs **ishi maqsadi**: boshlang'ich sinflarda «Gap» bo'limi тизимимашqlar tizimini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish hamda uning boshlang'ich sinflardagi ahamiyatini tadqiq qilish.

Ishning vazifalari:

1. Mavzuga oid adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish.
2. Boshlang'ich sinflarda «Gap» bo'limi тизимимашqlar tizimining mavjud ahvolini hamda metodik shart-sharoitini o'rganish.
3. Boshlang'ich sinflarda «Gap» bo'limi тизимимашqlar ustida ishlash jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni metodik jihatdan asoslash.
4. Boshlang'ich sinflarda «Gap» bo'limi тизимимашqlar ustida ishlashning samaradorligini aniqlash.

I BOB

2-СИНФДА ona tili ta'limida «Gap» bo'limi тизими mashqlarning o'rni 1-fasl. «Gap» bo'limi тизими.

Til ta'limini «Gap» bo'limi тизимимашqlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ulardan ona tili o'qitishning xamma bo'g'inlarida, o'quv-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarida foydalaniladi. Garchand, «Gap» bo'limi тизимимашqlarning qo'llanish doirasi qancha keng bo'lsa-da, xaligacha ularning xamma e'tirof etgan ta'rifi, tarkibiy qismlari, tiplari va tizimi hususida aniq tasavvurlar mavjud emas.

«Gap» bo'limi тизимимашqlar o'quvchilarda irodani tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir. Iroda, ruxshunoslarning ta'biri bilan aytganda, ko'zlangan maqsadga erishish uchun o'z faoliyatini ongli tashkil etish, faoliyat jarayonida uchragan qiyinchiliklarni bartaraf etish vositalarini, usullarini izlashni taqozo etadi. O'z mexnatining maqsadini tushunish, unga erishish uchun xarakat qilish, intilish bola faoliyatining asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, ular mashq qilish natijasida tarkib topadi. Bunga mashqlarni etarli darajadagi qiyinchilik va murakkablikda o'tkazish yo'li bilan erishiladi. Ammo ona tili metodikasi fanida mashqlarning qiyinligi va murakkabligi masalasi xaligacha o'rganilgan emas.

«Gap» bo'limi тизимимашqlardan til bilimlarini o'rganish, mustaxkamlash, takrorlash, tekshirish, umumlashtirish maqsadlarida foydalaniladi. SHuningdek, ular bolalarda orfoepik, orfografik, uslubiy, punktuatsion va shu kabi malakalar xosil qilishning etakchi omili sanaladi. Binobarin, «Gap» bo'limi тизимимашqlarning mohiyatini to'liq anglagan, ularning qurilishi hususida bilimlarga ega bo'lgan, tiplarini ajrata biladigan, ularni tizimga keltirish texnologiyasini egallagan o'qituvchigina ulardan unumli foydalanadi.

Maktabda tilning fonetika, leksika xamda grammatikaga oid bilimlar va ular asosida turli-tuman nutq ko'nikmalari ustida ish qilinadiki, bularni grammatik mashqlar deyish an'anaviydir. Biroq ular tilning birgina grammatika soxasiga tegishli bo'lganligi bois cheklangandir. Binobarin, uning istiloxi o'rnida ««Gap» bo'limi тизимимашq» istiloxi ishlatish ma'quldir.

Mashq eng qadimiy o'qish usuli. U inson faoliyatining barcha soxalarida qo'llaniladi. Y.A.Kamenskiy «Pansofiya maktabi» nomli asarida mashqning ahamiyatini uqtirib, shunday deb yozgan edi: «Mashq insonni moxir, epchil, barcha narsadan habardor, xamma soxaga qiziquvchan, bilarmon, xar qanday ishga yaroqli kishi qilib etishtiradi. O'quvchilarning barcha sinflarda o'qish va yozish, takrorlash va fikrlashuv, to'g'ri (ona tilidan chet tiliga) va teskari (chet tilidan ona tiliga) tarjima, deklamatsiya (badiiy asarni ta'sirchan o'qish) va disput (ilmiy muboxasa, o'z qarashlarini ximoya qilish) amaliyotida mashq qilishni talab qilamiz»

Duradgor teshasiyu, arrani ishlatishni, jarrox kesishu tikishni, sportchi suzishu sakrashni, tikuvchi bichishu qirqishni amaliyotda bajarib mashq qilganidek, o'quvchi xam mashq qilish yo'li bilan ijtimoiy xayotda faol ishtirok etish malakalarini egallab oladi. Ana shularga ko'ra mashqni umuminsoniy madaniyatning ajralmas qismi deb bilamiz. Zero, yoshlar mashq qilish yo'li bilan ijtimoiy tajribani bekamu-ko'st o'rganishadi, o'z faoliyatlarida ota-bobolar faoliyatini jonlantirishadi, tevarak atrofdagi narsalar, kishilar bilan muomala qilish madaniyatini o'zlashtirishadi.

«Gap» bo'limi тизимимашq yoshlarni xayotga tayyorlash jarayonining tarkibiy qismi, til ta'limini amalga oshirishning etakchi yo'li xisoblanadi. Mashq ma'lum makonda (sinfda o'qituvchi rahbarligida) va zamonda (darsda) o'tkaziladi. U ongli xayotning aloxida soniyalari, hayotning o'zi demakdir.

«Gap» bo'limi тизимимашqlarning mohiyatini aniqlash maqsadida ularni yana bir tushuncha o'quv topshirig'i bilan muqoyasa qilamiz. Zero, narsa-xodisalar o'zaro solishtirilganda, ularning mohiyati aniqlanadi.

1-topshiriq. O'n ikkita so'z berilgan (in, oz, es, iz, ov, il, esh, og', ig', ek, et). Ularni qanday qilib uch guruxga ajratib yozish mumkin.

2-topshiriq. Sinonimlar qatoridagi so'zlarga zid ma'no anglatadigan antonimlarni topib yozing.

3-topshiriq. Matnni o'qib, sifatlarini ajratib yozing. (Katta kontsert xar bir yurakda sevinchli iz qoldirdi...)

YUqoridagi keltirilgan namunalarda o'quv topshirig'i nima? O'quv topshirig'i bo'yicha o'tkaziladigan mashqni qanday ajratmoq kerak? O'quv topshirig'i mashqmi? YOki mashq o'quv topshirig'imi? SHu hildagi savollarga javob qaytara olsak, «Gap» bo'limi тизимимашqlarning mohiyatini xam ocha bilamiz, ularga instrumental (ishchi) ta'rif xam bera olamiz.

Fikrlashni «o'quv topshirig'i» tushunchasidan boshlaymiz. YUqoridagi topshiriqlarda fonetika, leksika, grammatikadan o'rganilgan (yoki o'rganilishi lozim bo'lgan) bilimlar qayta qurilib, o'quv topshirig'i shakliga olib kelingan. O'quv materialini qayta qurishda ta'lim extiyojlari (o'qitish va o'qish extiyojlaridan) kelib chiqib u, ya'ni o'quv materialini, yangi, boshqacha shaklga keltiriladi. O'quv materialini bir (berilgan) shakldan ikkinchi (istalgan) shaklga olib kelish jarayonini ta'lim mazmuniga «pedagogik ishlov berish» iborasi bilan qayd etamiz. Pedagogik ishlov berish yo'li bilan turli didaktik loyixalar-dars konspekti, o'zaro bog'langan savollar, o'quv muammolari, mashqlar tizimi shakllantiriladi. SHuningdek, pedagogik ishlov berish

jarayonida o'quv materialini oldingi (darslikda berilgan) shakldan ikkinchi (yangi) shaklga, o'quv topshiriqlari tizimi shakliga olib kelinadi. Zero, tuzilgan topshiriq yoki ularning tizimi o'quv materialining yangi ko'rinishidir. Demak, o'quv topshirig'i o'qitish va o'qish ehtiyojiga ko'ra o'quv materialining o'zgartirilgan shaklidir.

O'quv topshirig'i vositasida bolalarning yakka, tabaqalashgan, umumsinf ishlari tashkil etiladi. Masalan, 3-topshiriqni alohida o'quvchiga tarqatma material shaklida taklif etsak, yakka ish shaklini oladi. 2-topshiriqni bolalarning o'ziga mustaqil ish sifatida taklif etish mumkin. O'qituvchining (darslik muallifning xam) bevosita ishtirokisiz, ammo uning ko'rsatmalariga ko'ra bajarilgan aqliy-amaliy yumushlar mustaqil ish demakdir.

1-topshiriq asosida bolalarning differentsial (tabaqalashgan) ishlarini tashkil etish mumkin. Bunda o'quv topshirig'i bir qancha variantlarda taklif etiladi.

I variant: Topshiriq a'lo baxolarga o'qiydigan bolalarga o'z shaklda (1-topshiriqqa qarang) bajarish uchun beriladi.

II variant: 1-topshiriq yahshi baxolarga o'qiydigan bolalar uchun yangi shaklga olib kelinadi (O'n ikkita so'z berilgan. Oldin "i" unlisi bilan, keyin "o" unlisi bilan, eng ohirida "e" unlisi bilan boshlanadigan bir bo'g'inli so'zlarni yozing).

III variant: Bu erda uch hil topshiriq uch hil ko'rinishda, binobarin, uch hil shaklda o'rta baxolarga o'qiydigan bolalarga berilishi mumkin: a) "i" unlisi bilan boshlanib, jarangli undosh bilan tugagan bir bo'g'inli so'zlarni yozing; b) "o" unlisi bilan boshlangan bir bo'g'inli so'zlarni yozing; v) "e" unlisi bilan boshlangan bir bo'g'inli so'zlarni yozing.

O'quvchilarning umumsinf, yakka, differentsial ishlari o'quv topshiriqlari asosida tashkil etiladi. Bunday xolatlarda o'quv topshirig'i o'qituvchi uchun vosita, bolalar uchun o'quv materialining o'zgargan shakli, binobarin, ta'lim manbai funktsiyasini bajaradi. Endi yuqoridagi xolatlarni mashq jixatdan taxlil etaylik.

A. Agar o'quvchi -"i" unlisining boshqa unilardan farqini anglasa, jarangli undoshlarni jarangsiz undoshlardan ajrata bilsa, topshiriqni bajara oladi. Bu erda o'rganilgan bilim ("i" unlisi va jarangli undoshlar to'g'risidagi tasavvur) berilgan o'quv xolatiga (12 ta so'z orasidan "i" unlisi bilan boshlanib, jarangli undosh bilan tugagan bir bo'g'inli so'zlarni ajratish jarayoniga) tatbiq qilinadi. Topshiriq matnida shunday so'zlar to'rtta, uni bajarish yo'li bitta: "i" unlisi, jarangli undosh bilan tugagan bir bo'g'inli so'zlarni ajratib yozish. Mashq yo'li bilan o'rganilgan bilim berilgan o'quv xolatiga tatbiq etiladi.

B. Ikkinchi o'quv xolatida o'rganilgan bilim ("o" unlisi va jarangli undoshlar to'g'risidagi tasavvurlar) berilgan so'zlarga tatbiq qilinib, yangi formula "o" unlisi, jarangli undosh" qolipida ishlanadi. SHu yo'l bilan topshiriq bajarilib, mashq qilinadi.

V. Navbatdagi xolatda mashq qilish "e" unlisi, jarangli undosh" qolipiga to'g'ri keladi. Berilganlar orasidan shu qolipdagi so'zlarni izlash, ajratish yo'li bilan mashq qilinadi.

Keltirilgan o'quv xolatlarining uchalasi uchun umumiy belgilar tubandagicha: **ongda qayd etilgan o'quv xolati (1); o'rganilgan bilim va malakalar (2); bilimlarni tatbiq etish yo'li (3); mashq qilishning o'quvchigagina dahldorligi (4); mashq natijasining sub'ektiv harakteri (5).**

O'quv xolati psihologik xodisa bo'lib, uning mazmuni berilgan o'quv topshirig'iga bog'liq. Berilgan o'quv topshirig'i to'g'risida o'ylash, zaruriy bilimlarni izlash ongda o'quv xolatini xosil qiladi. Bu o'quvchilarning ta'limda faol ishtirokini ta'minlaydi.

Bilim, ko'nikmalarni (faoliyat usullarini) qo'llab mashq qilish jarayonida bilimlar yanada takomillashadi, ko'nikmalar malaka darajasiga ko'tarilib, avtomatlashadi.

Bilim, ko'nikmalarni esga tushirish, ularni tatbiq etish yo'lini belgilash va amal qilish bola faoliyatini takomillashtiradi. Bilim, ko'nikmalarni topshiriq xolatiga tatbiq etish o'quvchi faoliyati tempining oshishiga olib keladi.

Mashq qilish uchun topshiriqni o'qituvchi (darslik muallifi xam) tanlab bola ongida mashq xolatini xosil qilsa-da, mashqni o'quvchining o'zi qiladi. Berilgan o'quv topshirig'i, uning vositasida xosil qilingan o'quv xolati barcha o'quvchilar uchun umumiy, mashq qilish esa individualdir. Ana shu individuallikka ko'ra bolalarning ko'nikma-malakalarida tafovutlar uchrab turadi.

Mashq-mashq qilayotgan sub'ektning ishi. Binobarin, mashq qilish sub'ektiv xodisadir. Uning natijasi mashq qilayotgan sub'ektda -o'quvchida mujassamlashadi.

YUqorida tavsiflangan belgilarning uchtasi (1-3) ob'ektiv, ikkitasi (4-5) sub'ektiv xodisalardir. Mashq qilishning ob'ektiv belgilarni xisobga olib, «Gap» bo'limi tizimimashqlarga quyidagicha ta'rif beramiz.

«Gap» bo'limi tizimimashqlarning "mazmun-invarianti" tushunchasini asoslash ularning mazmun tomoniga diqqat qilishimizni taqozo etadi. SHu tufayli uni mashqning mazmuniy nuqtai nazari deb qarash maqbuldir.

«Gap» bo'limi tizimimashqlar o'z moxiyatiga ko'ra ko'p maqsadlidir. Ularning quyidagi ko'rinishlari farqlanadi:

1. To'g'ri va qo'shimcha maqsad. Mashq qilish yo'li bilan erishiladigan natija uning to'g'ri maqsadidir. 1-topshiriqni bajarish yo'li bilan o'tkaziladigan mashqda to'g'ri maqsad-bu "ot" to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirish, malakalarni rivojlantirishdir. Mashq qilish jarayonida to'g'ri maqsad bilan birga qo'shimcha maqsadlarga xam erishiladi. Masalan, berilgan matnni o'qish, bolalarda yahshi o'qish malakasi sifatleri rivojlantirilsa, matnni taxlil etib, otlarni ajratib yozish analitik-sintetik faoliyatini o'stiradi. YAhshi o'qish malakasi sifatlerini rivojlantirish, analitik-sintetik faoliyatni yanada o'stirish qo'shimcha maqsadlaridir. To'g'ri va qo'shimcha maqsadlar bolalarning "o'qish faoliyati" nuqtai nazaridan ajratiladi.

2. YAQin va uzoq maqsad. U yoki bu o'quv topshirig'i asosida mashq o'tkazishni ko'zlab ajratilgan maqsad yaqin maqsaddir. 2-topshiriqning yaqin maqsadi-bolalarning sifat mavzusi bo'yicha o'rgangan bilimlarini mustaxkamlash, ko'nikmalarini rivojlantirib malakaga aylantirishdir. YAQin maqsadlarni amalga oshirish yo'li bilan bolalar xayotga tayyorlanadi. Kelajakka yo'nalgan istiqbolli maqsad uzoq maqsaddir. YAQin va uzoq maqsad o'qituvchining "o'qitish faoliyati" nuqtai nazaridan ajratiladi.

3. Hususiy va umumiy maqsad. «Gap» bo'limi tizimimashqlarni o'tkazishdan ko'zlangan hususiy va umumiy maqsadlarni ona tilidan didaktik loyixalar, masalan, ona tili dasturi tayyorlaguvchilar, darslik mualliflari, o'quv materiallariga didaktik ishlov beruvchi shahslar oldindan belgilaydi. Ta'lim turli bosqichlardan iborat. Tasavvur qiling: dars davomida o'quvchi bolalarni yangi mavzuni o'rganishga tayyorlash uchun o'quvchilar oldiga muammo qo'yadi. Buning uchun darslik materiallaridan yoki o'qituvchi o'zi tanlagan so'z, gap, matnlardan foydalanadi. Bunday ishning maqsadi o'quvchilarni yangi o'quv mavzusini ongli o'zlashtirishga tayyorlashdir.

YUqoridagiga o'hshab ta'lim jarayoninig xar bir bosqichi o'ziga hos maqsadga ega. SHu jixatdan qaraganda, ona tili darsliklari kamchiliklardan xam holi emas. Darslikka kiritilgan mashqlarning ta'lim bosqichlariga mosligi darslikning optimalligini ta'minlash omillaridan biridir. Mashqlarning shunday zaruriy hususiyatini darslik mualliflari xisobga olishmagan.

«Gap» bo'limi *тизимимашqlarning* ta'lim jarayoni bosqichlariga mosligi ularning umumiy maqsadidir. Ta'limda hususiy maqsadlarni amalga oshirishdan umumiy maqsadga qarab boriladi. «Gap» bo'limi *тизимимашqlarni* ta'limiy vazifalar bo'yicha taxlil etish ularni maqsad jixatidan o'rganish xisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayonlarida mexnat qurollari vositasida turli yumushlar bajarilganidek, «Gap» bo'limi *тизимимашqlar* xam bola faoliyatida turli ishlarni bajaradi. «Gap» bo'limi *тизимимашqlarning* o'quvchilar faoliyatida bajaradigan ishini ularning ta'limda bajaradigan funktsiyasini sanash mumkin.

Darslik mualliflari «Gap» bo'limi *тизимимашqlar* tizimini aniqlashda invariant qismlarga asoslanib, ularning mazmunini aniqlaydi, shu mazmunning o'quvchilar uchun optimalligini belgilaydi, mashqlarning maqsadini oydinlashtiradi, ularning bolalar faoliyatida bajaradigan ishini oldindan qayd etadi, mashq tizimida o'quvchi faoliyatini takrorlash miqdorini qayd etadi, u yoki bu ahborotni to'liq o'zlashtirish me'yorlarini ishlab chiqadi, mashqni bajarish usullarini rejalashtirib darslik tuzadi.

Mashqning invariantlari o'qituvchilar uchun xam hizmat qiladi: ulardan foydalanib, aynan olingan mashq qaysi mavzularga oidligi aniqlanadi, u yoki bu mashq vositasida ta'lim jarayonining qanday didaktik maqsadi amalga oshirishni rejalashtiradi, mashqning ta'lim jarayoni bosqichlari bilan aloqadorligini, uni qanday yo'l bilan xal etish mumkinligini oldindan loyixalashtiradi.

Mashq invariantlari o'quvchilar uchun xam axamiyatga ega: o'quvchi mashqning mazmunini xisobga olib uning qaysi mavzu, paragrafga mansubligi to'g'risida o'ylaydi, o'z faoliyatidan mashq qilishga dahldor bilimni ajratadi, mashq qilishga oid o'z maqsadini oldindan xis qiladi, maqsadga erishish yo'lini belgilaydi. Binobarin, «Gap» bo'limi *тизимимашqlarning* qurilishini o'rganish metodist olimlar, maktab o'qituvchilari va o'quvchilari uchun xam nazariy, xam amaliy axamiyatga molik.

2-fasl. «Gap» bo'limi tizimi

«Gap» bo'limi *тизимимашq* o'tkazish uchun tuzilgan o'quv topshiriqlari shartida qo'llangan nutq vositalari (darak, so'roq, buyruq gaplar) topshiriq matnida keltirilgan til dalillari, ularni berish tartibi, mashq qilishda o'quvchilar faoliyatining ishtiroki, o'rganilayotgan mavzu, u yoki bu mashqdan darsning qaysi bosqichida foydalanish mumkinligini e'tiborga olib bir mashqni ikkinchisidan farqlanadi. Binobarin, mashqning nutq jixatdan shakllanganligi, o'quvchilar faoliyatining ishtiroki, mashqning mazmuni, dars bosqichlariga bog'liqligi «Gap» bo'limi *тизимимашqlarni* tasnif etishning o'lchovlari sanaladi.

Nutq shakllariga ko'ra «Gap» bo'limi muzumumashq tiplari. Mashq o'tkazish uchun tuzilgan o'quv topshiriqlari shartida darak, so'roq, buyruq gaplardan foydalaniladi. Ular vositasida o'quv materiali (ta'rif, qoida, aniqlik) bir shakldan ikkinchi shaklga (o'quv topshirig'i ko'rinishiga) olib kelinadi. Topshiriq shartida qo'llangan nutq vositalari o'ziga hos qo'zg'atgich bo'lib, o'quvchilarni faoliyatga undaydi. Mashq qilish uchun topshiriq shartida qo'llanilgan nutq vositalari, dalillarning berilish tartibiga qarab «Gap» bo'limi *тизимимашqlarning* quyidagi tiplari farqlanadi.

Evristik shakllangan mashqlar–bunday mashqlar o'quvchilar faoliyatining topqirlik layoqatini ko'zlab tuziladi. Evristik shakllangan mashqlarning shartida darak, so'roq, buyruq gaplardan foydalaniladi. Misol keltiramiz: 1-topshiriq. O'qing (odobli, o'quvchi, kitob, bola, a'lochi, chaqon). Oltita so'z berilgan. SHu so'zlarni qanday belgilarga ko'ra ikki guruxga ajratib yozish mumkin?

Evristik shakllangan mashqlarni bajarishda bolalar oldin so'zlarni guruxlarga ajratish belgilari-ma'nolari, so'roqlarini topishadi, so'ngra o'zlari topgan belgilariga rioya qilib, otlarni, sifatlarni aloxida guruxlarga ajratadi.

Adaptiv shakllangan mashqlar–bunday mashqlar uchun tuzilgan topshiriqlarning shartida darak, buyruq mazmunidagi gaplardan foydaniladi, shuningdek, ularda mashq qilish tartibi xam ko'rsatiladi. Bu ko'rinishdagi mashqlar o'quvchilar faoliyatiga moslashtiriladi, mashqni bajarish yo'li xam aytiladi. Misol tariqasida birinchi topshiriqni adaptiv shaklga keltiramiz.

2-topshiriq. Oltita so'z berilgan (. . .). Oldin otlarni, so'ngra sifatlarni yozing.

Agar evristik shakllangan topshiriqlar asosida mashq qilishda ijod elementlari, binobarin, tafakkur xam ishtirok etsa, adaptiv topshiriq bo'yicha mashq qilish hotiraga mo'ljallanadi. O'quvchi oldin o'rganilgan bilimlarni ayni xolatda “ot”, “sifat” xaqidagi tasavvurlarni qo'llab mashq qilishadi.

Noadaptiv shakllangan mashqlar–bunday mashq qilish uchun tuzilgan o'quv topshiriqlari shartida buyruq gaplar ishlatiladi, ular o'quvchilar faoliyatiga moslashtirilmagan, mashq qilish tartibi xam ko'rsatilmaydi. Ular xam asosan, hotiraga mo'ljallab tuziladi, mashq o'rganilgan bilimlarni berilgan o'quv xolatiga tatbiq qilish yo'li bilan o'tkaziladi. Ona tili darsliklaridagi aksariyat mashqlar noadaptiv shakllangan topshiriqlar asosida o'tkaziladi. Noadaptiv shakllangan mashqlarga misollar keltiramiz.

3-topshiriq. O'qing. Nuqtalar o'rniga mos so'z (bo'g'in, xarf) qo'yib ko'chiring.

4-topshiriq. Matnni o'qing. Tarkibida sifatdash qatnashgan gaplarni ajratib yozing.

Alternativ shakllangan mashqlar–bu ko'rinishdagi mashqlar uchun tuzilgan o'quv topshiriqlari matnda berilgan ikki imkoniyatdan to'g'risini tanlash talab etiladi. SHunday mashqlar o'quvchilarda alternativ fikrlashni o'stiradi. Misol keltiramiz.

5-topshiriq. Nuqtalar o'rniga “h” va “x” xarflarini mosini qo'yib yozing.

Me. . . (h/x)monlar bir-biri bilan a. . . (h/x)vol so'rashishdi.

Test shaklidagi topshiriq–bu berilgan javoblar orasidan to'g'risini yoki eng to'g'risini tanlash yo'li bilan o'tkaziladigan mashqdir. Test topshirig'ida 4 yoki 5 javob bo'lib, shulardan faqat bittasi to'g'ri bo'ladi. Namuna keltiramiz.

Tarkibida sinonimlar qo'llangan gapni ko'chirib yozing.

A. CHol-kampir dalaga chiqdi.

B. Toshni otdan uzoqqa ot.

C. Halq g'amida tepmagan yurak qalb emas.

D. Bolalar katta baliq ushlashdi.

E. Saxarda yo'lga tushdik.

Ta'lim sharoitida bolalarning o'quv-biluv faoliyati o'rganilgan bilimlarni qayta esga tushirish, ijod qilish shakllarida amal qiladi. O'rganilgan bilimlarni qayta esga tushirish—u yoki bu mavzuda mashq qilish jarayonida zaruriy bilimlarni takrorlash, faollashtirish demakdir. Ijod qilish yo'li bilan fanda mavjud, ammo o'quvchilar uchun sub'ektiv yangilik bo'lgan bilimlar, faoliyat usullari o'rganiladi. O'quvchilar faoliyatiga ko'ra «Gap» bo'limi **тизимимашqlar**ning quyidagi tiplari farqlanadi.

Ta'limning samaradorligini aniqlash, bolalarning bilimini taqqoslash uchun tajriba va nazorat sinflari ajratildi, Nazorat sinflarida –aa(mudofaa), –ao(maosh), –oa(itoat), –ai(Saida), –oi(doir), –io(shior), –ua(muallim), –uo(matbuot), –ae(aeroport), –ia(diagramma), –au(pauza) kabi qo'sh unli mavjud bo'lgan arabcha, forsha, ruscha so'zlarning talaffuzi, ma'nosi, yozilishi mashg'ulotlarda xar doim tushuntirildi. Tajriba o'tkazilayotgan sinfda shunday so'zlarning ma'nosigina izoxlandi, ammo u so'zlarning talaffuzi va imlosiga o'quvchilar diqqati tortilmadi. Bu sinflarda yuqorida keltirilgan mashq turlaridan xar bir mashg'ulotda foydalanildi. Ikkala sinfda unli tovushlar to'liq o'tilgach, quyidagi so'zlar asosida nazorat diktanti o'tkazildi.

So'zlar

Matbaa, maosh, sanoat, mudofaa, Saida, itoat, bois, jamoat, doir, oila, muallim, shoir, matbuot, muammo, muomala, istiora, shoir, Saodat, Ismoil, teatr, dialog, pauza.

Diktant natijasi shuni ko'rsatdiki, nazorat sinf o'quvchilari ma'nosi tushuntirilgan, imlosi va talaffuzi o'rgatilgan so'zlarni hatto yozishgan. Tajriba o'tkazilgan sinf o'quvchilari diktant matnidagi so'zlarning barchasini deyarli to'g'ri yozishgan.

Dalillar shuni tasdiqlaydiki, til mashg'ulotlari o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga mo'ljallab o'tkazilsa, mashg'ulotlarda bolalarning nutq qobiliyatlarini taraqqiy ettirishga qaratilgan mashqlardan foydalanilsa, ona tili ta'limi yanada unumli bo'ladi, o'quvchilarning til sezgirliги beqiyos darajada o'sadi.

Metodik adabiyotlarda til o'qitishda ikki narsa: nazariy bilimlar va shu bilimlar doirasida xosil qilinadigan malakalar xisobga olinadi. Ammo bolada kishilar bilan aloqa qilish vositasida yoshligidan shakllana boshlagan, maktabda taraqqiy etirilishi lozim bo'lgan uchinchi narsa-nutq qobiliyati e'tibordan chetda qoladi. SHunday o'qitish tizimini yaratish kerakki, tildan beriladigan nazariy bilim, xosil qilinadigan malakalar, bir tomondan, bolalarda mavjud bo'lgan nutq qobiliyatlariga mos bo'lsin, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini taraqqiyotga samarali ta'sir etsin.

Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning kuzatuvchanlik qobiliyatini taraqqiy ettirish uchun fonetika darslarida quyidagi prosodik mashq turlaridan foydalanish mumkin.

1. Bir necha kun ikkita o'rtog'ingizning nutqini kuzatib yuring. Ular nutqining o'hshash va farqli tomonlarini ajrating. O'rtoqlaringizdan qay biri tez, baland ovoz bilan gapiradi? O'rtoqlaringizdan qay biri past ovoz bilan sekin, ammo burro-burro gapiradi?

2. O'rtoqlaringizdan birining nutqiga o'z o'rtoqlari bilan suxbatlashayotganda, o'qituvchining savollariga javob berayotganida e'tibor qiling. SHu o'rtoqlaringizning nutqida erkin suxbatlashayotganida, o'qituvchi savollariga javob berayotganida qanday o'zgarishlar bo'lishini aytib berishga tayyorlaning?

3. Tanaffus paytida sinf honasidan turib, xovlida o'ynayotgan o'rtoqlaringizning ovozi tinglang. Siz eshitgan ovoz kimning ovozi ekanligini ajratib olishga harakat qiling.

4. Kimlarni ovozidan taniysiz?

5. Sinfda eng yohshi gapiradigan o'rtog'ingiz xamda o'qituvchining nutqiga taqlid etib gapiring.

6. O'zbek tilida gaplasha oladigan rus, qozoq, tatar, koreys o'rtog'ingiz bormi? SHu o'rtog'ingiz nutq tovushlaridan qay birini buzib talaffuz etadi? Unga qanday yordam bersa bo'ladi?

7. Televizordan bolalar uchun beriladigan ko'rsatuvlarni kuzatib boring. Personajlarning nutqidagi (bo'ri, quyon) farqlarini ajratishga harakat qiling.

8. O'qituvchilarning nutqini kuzating. O'qituvchi biron mavzuni tushuntirayotganda qanday gapiradi? O'qituvchingiz so'rash paytida so'roq gaplarni qanday oxangda aytadi?

YUqorida o'quvchilarning kuzatuvchanligini oshirishga qaratilgan mashq namunalari keltirildi. Bu mashqlarning ba'zilaridan sinfda, ba'zilaridan esa uy topshirig'i sifatida foydalanish mumkin. Kuzatuvchanlik qobiliyatini o'stirishga oid mashqlar tilni o'zlashtirishning barcha tomonlariga bog'lab tashkil etiladi.

II bob. 2-СИНФДА ona tili darslarida «Gap» bo'limi **тизимини ta'limga tatbiq etish**

1-fasl. 2-sinflarda so'z yasashga oid mashqlar ustida ishlash.

Ona tili ta'limi samaradorligini oshirish shartlaridan biri ta'lim vositalarining, jumladan, «Gap» bo'limi **тизимимашqlar**ning, o'quv-tarbiya jarayoni bosqichlariga mosligidir. Bundan «Gap» bo'limi **тизимимашqlar**ni ta'lim jarayoni bosqichlariga ko'ra taxlil etish, xar bir bosqichga mos keladigan mashq tipini belgilash extiyoji tug'iladi.

Ta'lim jarayoni bosqichlari mohiyatini xisobga olib, «Gap» bo'limi **тизимимашqlar**ning quyidagi tiplari belgilanadi.

Tayyorlovchi mashqlar—bu tipdagi mashqlardan yangi mavzuni o'rganishga kirish yasash, oldin o'rganilgan va bugun o'rganiladigan mavzular o'rtasida mantiqiy aloqadorlikni ta'minlash, bolalar nutqidagi shu mavzuga oid dalillarni faollashtirish maqsadida foydalaniladi. YAngi mavzuni tushuntirishdan oldin o'tkazilgan mashqlar faol ta'lim uchun ruxiyaviy xolat yaratadi, ta'limning muammoli tashkil etilishini ta'minlaydi, o'rganilayotgan dalillarning o'quvchilar nutqida faollashishga olib keladi.

Xamrox mashqlar—yangi o'quv materialini bayon qilish (tushuntirish) paytida, shuningdek, yangi mavzuni o'quvchilarning o'zlari mustaqil o'rganayotganda o'tkaziladigan mashqdir. Bunday mashqning mohiyati yangi mavzuga oid bilimlarni idrok etish jarayoni bilan bog'langanligidir. O'qituvchi “Ot” mavzusiga oid bilimlarni tushuntiryapti deb tasavvur qiling. Bilimlarni tushuntirish paytida o'quvchilarga shunday topshiriqlarni berish mumkin: oldin ish qurollarining, keyin o'quv qurollarining nomini eslab yozing; qarindoshlikni bildiradigan so'zlarni yoddan yozing. Bu hil topshiriqlar asosida o'tkaziladigan mashqlarning mohiyati yangi mavzuga oid bilimlarni tushunish jarayoniga xamoxangligidadir.

Mustaxkamlash mashqlari—bu tipdagi mashqlar ona tili darsliklarida etarlicha berilgan, ulardan maktab o'qituvchilari unumli foydalanishadi. Mustaxkamlash mashqlaridan yangi mavzu o'rganilgach, o'sha o'quv soatning o'zida foydalaniladi. Ular vositasida o'quvchilar ongida yangi mavzuga oid bog'lanishlar xosil qilinadi. Ongda xosil bo'lgan dastlabki bog'lanishlar ko'nikmalarning shakllanish nuqtasidir.

Takrorlash mashqlari-bunday mashqlardan yangi mavzu tushuntirilgandan keyin tashkil etiladigan darslarda foydalaniladi. Takrorlash tipidagi mashqlar ko'nikmalarni malaka darajasida shakllantirish vazifasini bajaradi. Mashq vositasida takrorlanadigan ahborot qancha kichik xajmda bo'lib, tatbiq qilinadigan xolatlar qancha rang-barang bo'lsa, malakalar shuncha takomillashib, odatga aylanadi. Demak, bilimlarning rivojlanib, tarbiya darajasiga ko'tarilishida takrorlash mashqlari aloxida ahamiyatga ega.

Umumlashtirishga oid mashqlar – bu tipdagi mashqlardan ona tilidan katta bo'lim, mavzu o'tilgach foydalaniladi. Ular vositasida bilimlar umumlashtiriladi. Masalan, "Ot" so'z turkumi o'rganilgach, quyidagicha mashq o'tkazish mumkin. Topshiriq. Gaplarni o'qing. Otlarni topib, namunadagidek taxlil qiling.

.....

Namuna: Odam bahtni mexnatdan topadi.

Odam-bosh kelishikda, turdosh ot, shahs bildiradi, birlikda, kim? so'rog'iga javob bo'ladi, sodda, tub ot, gapda ega vazifasida kelgan.

Yuqoridagi topshiriq asosida mashq o'tkazilganda, bolalar atoqli va turdosh otlar, shahs, qurol, joy otlari, otning so'roqlari, egalik qo'shimchalari, son qo'shimchasi, kelishik qo'shimchasi, sodda, qo'shma, juft otlar, otlarning gapdagi vazifalari to'g'risidagi tasavvurga tayanib ishini bajarishadi. Bu bilimlarni umumlashtirish, malakalarni odatlar darajasiga ko'tarish uchun asos bo'ladi.

Ta'lim maqsadi bir yoki bir necha mashq vositasida emas, aksincha, ilmiy asoslangan mashqlar tizimini o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mashqlar to'plami ochiq tizim bo'lib, o'zidan oldin o'tkazilgan mashqlarning tabiiy davomi, bundan keyin bajariladigan mashqlarning poydevori sanaladi. Binobarin, o'tkaziladigan mashqlar o'rtasida vorislikni ta'minlash «Gap» bo'limi tizimimashqlar tizimini tuzishda rioya qilinadigan etakchi printsip hisoblanadi.

Vorislik prinsipiga tayanib, mashqlar tizimini shakllantirishda qator talablar nazarda tutiladi. Mashqlarni tizim shakliga olib kelishda uch hil faoliyat xususiyatlari va ularga oid uch hil jarayon xisobga olinadi: **mashqlarni tizimga keltirish faoliyati**-bu darslik mualliflari yoki o'qituvchining mashqlar tizimini tuzishga oid faoliyati. Mashqlarni tizimga keltirish konstruktiv jarayon bo'lib, uning natijasi-mashqlar tizimining optimalligi darslik muallifi yoki o'qituvchining maxoratiga bog'liq; **mashqlarni ta'limga tatbiq etish faoliyati**. Bunday faoliyat o'qitish jarayoni bo'lib, unda mashqdan ta'limning qaysi bosqichlarida foydalanish zarurligi o'z aksini topadi. Ko'rinadiki, mashqlar tizimini shakllantirishda o'qitish faoliyati xususiyatlari ham inobatga olinadi; **mashq qilish jarayoni-bu o'quvchining aqliy va amaliy faoliyati** bo'lib, uning amal qilishi natijasida bilimlar takomillashadi, ko'nikma va malakalar rivojlanib, tilga munosabatlar, ijodiy faoliyatlar taraqqiy etadi. Tuzilajak didaktik loyixada-mashqlar tizimida bolalarning mashq qilish faoliyati xususiyatlari ham xisobga olinadi. Didaktik loyixalash jarayoni va loyixalash faoliyati mashqlarni ta'limga tatbiq etish jarayoni va o'qituvchi faoliyati, o'qish jarayoni va o'quvchi faoliyati xususiyatlari asosida «Gap» bo'limi tizimimashqlar tizimi yaratiladi. Bu jarayonlar va ularga oid faoliyatlarning mohiyatini bilmasdan turib, «Gap» bo'limi tizimimashqlar tizimini asoslash mumkin emas. SHu tufayli ularni aloxida-aloxida taxlil etish zarur.

Didaktik loyixalash jarayoni o'rganiladigan o'quv materiallarini bolalarbop qilib qayta qurishdir. Didaktik loyixalash boshqa jarayonlarga o'hshab uch elementdan iborat: **loyixalashga oid faoliyat, loyixalash vositasi, loyixalash predmeti**. SHu elementlarning o'zaro ta'siri natijasi o'laroq loyixalovchi istagan (ko'zda tutilgan) didaktik loyixa-mashqlar tizimi shakllanadi.

Didaktik loyixalash, avvalo, inson ongining antitsipirik-oldindan ko'ra bilish, payqay olish qobiliyati bilan bog'liq. SHu tufayli loyixada-mashqlar tizimida uch hil belgi ajratamiz: tatqiq qilish, ta'limni amalga oshirish, ta'limni boshqarish. YAnada ommaboproq aytganda, loyixa vositasida ta'lim jarayonining qonuniyatlari o'rganiladi, ta'limning maqsadi amalga oshiriladi,

bolalarning faoliyati tashkil etiladi, boshqariladi, nazorat qilinadi.

Loyixada-mashqlar tizimida o'quvchi va o'qituvchi faoliyati moddiylashtiriladi. O'qituvchi va o'quvchi faoliyatining tashqi va ichki xususiyatlarini xisobga olish loyixalovchining maxoratiga bog'liq.

Ona tilidan o'quv materiallarini mashqlar tizimi shakliga olib kelishda qator talablarga rioya qilinadi: mashqlar to'plamining o'quv materiallari mazmuniga tengligi-adekvatligi (1); to'plamga kiritilgan mashqlarning bir-birini to'ldirish (2); mashqlarning murakkabligi, qiyinligini oshira borish (3); to'plamda ijodiy va standart mashqlar miqdorining etariligi (4); mashqlar to'plamining bilim, ko'nikma, malaka, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yaroqliligi (5); mashqlar miqdorining etariligi (6).

Ona tiliga oid o'quv materiallari, jumladan, "Undalma" mavzusida xam, o'rganiladigan bilimlar asosida shakllantiriladigan malakalar ikki turli bo'ladi: intellektual malakalar-so'zlovchining nutqi qaratilgan shahs yoki narsani bildirgan bo'lakning undalma ekanligini faxmlash (1); sodda va murakkab undalmalarni bir-biridan farqlash (2); undalmalarning gap boshi, o'rtasi, ohirida kelgan xolatlarini ajrata olish (3); muskul xarakati malakalari-undalmalarni gap tarkibida topib ko'rsatish, o'qish, talaffuz etish (1); sodda va murakkab undalmali matnlar tuzish (2); turli pozitsiyalarda (gapning boshi, o'rtasi, ohirida) undalmalarda qo'llaniladigan tinish belgilarini to'g'ri ishlatish (3).

1-topshiriq. Namunadan foydalanib berilgan xolatlariga mos keladigan undalmali gaplar tuzing. So'zlovchining nutqi qaratilgan shahs va narsalarni aniqlab, undalmaga ta'rif berishga tayyorlaning (Bolalarni tabriklayotgan bobo, cho'kayotgan odam, qushlarga don sepayotgan bola, buvisini tabriklayotgan nevara, ust-boshi xo'l bo'lgan kishining yomg'irga murojaati, shamolga yolvorayotgan odamning gapi).

Namuna: Ey hayol, uzoqlarga olib ketma!

2-topshiriq. Berilgan xolatlariga mos keladigan oltita gap tuzing (Bolalar, bilim manbai kitobni seving. Odamlar, cho'kayapman, qutqaringlar! Xoy qadrdon qushlarim, don eng. Mexribon buvijon! Sizni tabriklayman. Xoy yomg'ir, yana shiddat bilan yog'. Ey shamol, salomimni do'stinga etkaz). SHu gaplarni qanday qilib ikki guruxga ajratish mumkin?

3-topshiriq. Matnni o'qib undalmali gaplarni ko'chirib yozing.

Qani ayt, maqsading nimadir sening,

Nega tilkalaysan bag'rimni, oxing.

Nechun kerak bo'ldi senga ko'z yoshim,

Nechun kerak, rubob, senga shuncha g'am!

(A.Oripov)

4-topshiriq. Berilgan tayanch so'zlarni undalma vazifasida qatnashtirib "Baxor" mavzusida bog'li nutq tuzing.
Baxor, lola, yoqimli shabada, qalb.

5-topshiriq. Gaplarni o'qib, ega va undalmalarni toping. Undalmalarning o'rnini aniqlab, qanday o'qilishini tushuntiring.
Tinish belgilarni qo'yib ko'chiring.

Oyqizim Ko'kbuloq suvlari bizdan oldin qishloqqa kirib boradi.

Bilim eng qimmatbaxo bo'ylik, o'g'lim. Vatan mustaqilligi Aziz bolalar sizning qo'lingizda.

6-topshiriq. Berilgan gaplarga undalmalar kiritib yozing.

Qaynatilmagan suvni ichmang.

Mo'l xosilingiz muborak bo'lsin

Tug'ilgan kuningiz bilan tabriklayman.

7-topshiriq. Berilgan uch xolatga mos qisqa nutq tuzing. O'zingiz tuzgan nutq matnlarida undalmalar ishtirok etsin.

1. Mexnat fahriysining bolalarga murojaati.

2. Jamoa ho'jaligi raisining nutqi.

3. Boboning nevaralariga nasixati.

8-topshiriq. Partadosh o'rtog'ingiz bilan undalmalarni qatnashtirib (masalan, kitob) suxbat o'tkazing. O'tkazilgan suxbatning matnini tuzib, undalmalarni o'qish, tinish belgilarini ishlatish qoidalarini so'zlab berishga tayyorlaning.

Keltirilgan o'quv topshiriqlari vositasida nutq xolatlariga mos undalmali gaplar tuzish (1-topshiriq) yo'li bilan undalmalarning nutq sharoiti uchun zarurligini anglashadi. Undalmalarning shahsga va turli narsalarga qaratilganligini (2-topshiriq) nazarda tutib, ularni ikki guruxga ajratishni, binobarin, undalmalarning ta'rifini ongli o'zlashtirishga tayyorlanishadi. Berilgan matnda undalmali gaplarni saylab yozish (3-topshiriq) va tayanch so'zlarni undalma vazifasida qatnashtirib (4-topshiriq) "Baxor" mavzusida bog'li nutq tuzish "Undalma"ga oid bilimlarni mustaxkamlashga olib keladi.

Berilgan badiiy matnlarni taxlil etib, so'zlovchining nutqi qaratilgan shahs va narsalarni aniqlash (dil, Navoiy, Farg'ona, o'g'illarim, Umidahon, Turkiston, qushlar), shu matnlardagi undalmalarda tinish belgilari xamda ularning o'qilishi ustida mashq qilish, undalmalarni aniqlash, tinish belgilarini qo'yish, intonatsiya ustida ishlash va nixoyat undalmalarni ishtirok ettirib matn yaratishga oid mashqlar undalmalar hususidagi bilimlarning tushuncha darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'ladi.

2-fasl. «Gap» bo'limidan foydalaniishning samaradorligi.

«Gap» bo'limi tizimini ta'limga tatbiq etish o'qituvchining pedagogik maxoratiga, ta'lim jarayoni tsikllariga, tanlangan dars tipi, uning bosqichlariga bog'liq. O'qituvchi ta'lim jarayoni hususiyatlarini, dars tipi, uning bosqichlarini aniq tasavvur etsa, ta'lim jarayoniga, dars tipi va uning bosqichlariga mos mashqlar tizimidan foydalana oladi.

"Undalma" mavzusida qilinadigan ishlarni uch blokka ajratish mumkin: undalmalar bo'yicha ahborot to'plash (1); undalma yuzasidan to'plangan ahborotlarga ishlov berish (2); undalma yuzasidan o'rganilgan bilimlarni tushuncha darajasiga ko'tarish va ularni nazorat qilish (3).

Yuqoridagi bloklarga ko'ra "Undalma" mavzusini quyidagicha rejalashtirish mumkin.

Dars yangi o'quv materialini o'rganish va mustaxkamlash tipidagi mashg'ulot bo'lib, uning yadrosi yangi bilimlarni o'rganishga tayyorgarlik, ta'rif va qoidalarini o'rganish, o'rganilgan bilimlarni dastlabki mustaxkamlashdan iborat.

Dars mavzusini e'lon qilish uchun ish quyidagicha boshlanadi: men bir nechta gap aytaman. Men aytgan gaplar (mening nutqim) kimga va nimalarga qaratilganini aytib berishga tayyorlaning.

Bolalar, ona tili darsiga tayyormisiz? Bu gap kimga qaratilgan? (bolalarga). Ona tili, sen mening ona tilimsan! Bu gapchi? (ona tiliga). Ey momaqaldirroq, yanada kuchliroq bo'kir! (Bu gap-momaqaldirroqqa). Men o'z nutqimni bolalarga (1-gap), ona tiliga (2-gap), momaqaldirroqqa (3-gap) qaratdim. Gapirayotgan paytda so'zlovchi nutqini o'ziga (masalan, Dangasa tur, uhlaganing bo'lar), O'zgalar (Odil, menga ko'maklash), turli narsalarga (maynajan, sayrasangchi) qaratadi. Yana bir misol: ertalab uyqudan uyg'ongach bobomiz, buvimiz, ota-onamizga nima deymiz? Assalomu-alaykum, bobojon (buvijon, otajon, onajon). Salomimiz kimlarga qaratiladi? (bobomiz va buvimizga, ota-onalarimizga). Ona tilida so'zlovchining nutqi qaratilgan so'zlar "Undalma" termini bilan o'rganiladi. Undalmalar vositasida kishi o'ziga, o'zga shahslarga, turli narsalarga undaydi.

Doskadagi gaplar qayta kuzatilib sodda (bolalar, odamlar) va murakkab (mexribon buvijon, qanotli qushlar) undalmalarga o'quvchilar diqqati tortiladi, tegishli qoidalar chiqariladi:

a) undalma bir so'zdan iborat bo'lsa—sodda undalma deyiladi;

b) undalma ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat bo'lsa, murakkab undalma deyiladi.

Gaplar yana bir bor kuzatilib, undalmalarning o'rni aniqlanadi. Buning uchun ayrim gaplar qayta tuziladi.

Bilim manbai kitobni seving, bolalar!

Sizni, mexribon buvijon, tabriklayman.

Xulosalar chiqariladi: undalmalar gapning boshida, o'rtasida, ohirida keladi.

Undalmali gaplarda gap bo'laklarini toptirish. O'quvchilar ko'pincha undalmani bosh bo'lak (ega) sanab, egani topa olishmaydi. Doskadagi gaplarga egalar kiritib yoziladi: Bolalar, siz bilim manbai kitobni seving. Boshqa gaplar bo'yicha xam ish-shu tahlilda davom ettirilib hulosa chiqariladi. Undalmalarni o'qish texnikasi, tinish belgilarini ishlatish qoidalari tushuntiriladi. Bu ishlar natijasi o'laroq o'quvchilar ongida undalma to'g'risidagi tasavvurlarning umumiy qurilishi shakllanadi. Endi yangi ta'rif, qoidalarini mustaxkamlashga o'tiladi. Buni amalga oshirish uchun quyidagicha ish qilish mumkin.

a) Darslikda berilgan ta'rif, qoida, aniqliklarni diqqat bilan o'qib chiqish.

b) 3-topshiriq bo'yicha mashq o'tkazish. Bolalar she'riy parchadan undalmali bandlarni (Nega tilkalaysan bag'rimni, oxang, Nechun kerak, rubob, senga shuncha g'am) ajratib yozishadi. Bu bandlarda shoirning nutqi nimalarga qaratilganligi, undalmalarning turi, gapdagi o'rni, tinish belgilari va o'qish texnikasi yana bir bor eslatiladi. Bolalar undalma bo'yicha to'plagan ahborotlarga moslashishadi, ko'nikishadi.

v)Undalmaga oid bilimlarni esga tushirish davomi sifatida 4-topshiriq bo'yicha mashq qilinadi. Bolalar undalma bo'yicha to'plangan ahborotlarni yangi o'quv sharoitiga-tayanch so'zlarni undalma vazifasida qatnashtirib bog'li nutq tuzish jarayoniga tatbiq etishadi.

Keltirilgan dars tavsifidan ko'rinadiki, uning qurilishi va borishi bolalar tafakkuriga mo'ljallangan. O'quvchilar berilgan topshiriqlar asosida ijodiy mashq qilishib, mavzuni mustaqil o'rganishadi, ta'rif, qoida, aniqliklarni shakllantirishadi. Bunday darslarni "ijodiy dars" deb ataymiz. Mavzu induktiv yo'l bilan o'zlashtirildi. Dalillarga ko'ra quyidagi hulosalarga kelindi.

Dars yangi o'quv materialini o'rganish va mustaxkamlash tipidagi mashg'ulot bo'lsa, uning quyidagi bosqichlarida «Gap» bo'limi тизимимashqlardan foydalaniladi.

a) YAngi mavzu bilan bolalarni tanishtirish jarayonida o'tkaziladigan mashq darsga kirish yasash, yangi termin va unga muvofiq tushuncha bilan tanishtirish funktsiyalarini bajaradi.

b) YAngi mavzuni o'rganishga tayyorgarlik maqsadida tashkil qilinadigan mashq dalillarni, o'quvchilar tajribasidan ko'p marta o'tgan omillarni faollashtirish vazifasini o'taydi. Ish shu yo'sinda tashkil etilganda, bolalarning jonli nutqi tilni-mavzuga oid ta'rif, qoida, aniqliklarni o'zlashtirish laboratoriyasiga aylanadi. Bola nutqi tildan oldinda xarakat qilib "Nutqdan tilga qarab borish" tamoyilining amal qilishiga olib keladi.

v) YAngi o'quv informatsiyalarini idrok etish jarayonida tashkil qilinadigan mashqlar yangi ta'rif, qoida, aniqliklarni o'rganish xodisalariga xamkorlik qilib, o'quvchilar tafakkurini, hotirasini kompleks faollashtirish vazifasini bajaradi. CHiqarilgan hulosa ijodiy faoliyat maxsuli, o'quvchining o'zi kashf etgan bilim sifatida ongda to'planadi. Xamrox mashqlarni bajarish jarayonida o'quvchi ta'lim jarayoni sub'ektiga aylanadi.

g) YAngi o'quv materiali tushuntirilgach yoki bolalarning o'zlari mustaqil o'rgangach, o'tkaziladigan mashq mustaxkamlash vazifasini bajaradi. SHu yo'l bilan bolalar xozir o'rganilgan bilimlarni berilgan o'quv xolatlariga tatbiq qilishadi. O'quv xolatlari yangi, rang-barang bo'lsa, mustaxkamlash xam ijodiy jarayonga aylanadi. SHunday qilib, dastlabki dars tipida ahborotlarni to'plash va ularga dastlabki ishlov berish ketma-ket, bir-biri bilan uzviy bog'langan xolda o'tkazilsa, mashq qilishning samaradorligi oshadi.

"Undalma" mavzusida o'tkaziladigan ikkinchi mashg'ulot "O'tganlarni takrorlash va malaka xosil qilish" tipidagi darsdir. Dars 5-8-topshiriqlar bo'yicha mashq o'tkazishga mo'ljallangan bo'lib, uch hil didaktik vazifani-o'qituvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish bilan yakunlanadi: oldingi darsda o'rganilgan ta'rif, qoida, aniqliklarni ongli esga tushirish, esga tushirilgan bilimlarni berilgan o'quv xolatlariga tatbiq etish, undalma to'g'risidagi bilimlarni yangi ahborotlar bilan boyitish. Bilimlarni yangi ahborotlar bilan boyitishga kumulyatsiya deb aytiladi.

Dars-5-topshiriq asosida mashq o'tkazish va uning natijasini taxlil etish bilan boshlanadi. Bolalar mashq qila turib, undalmaning ta'rifini esga tushirishadi: undalmalarni gaplarning egalariga taqqoslashib, ularning farqlarini ajratishadi; undalmalarning gapdagi o'rinlarini aniqlab, ularning o'qish texnikasini hotirlaydilar; tinish belgilarini qo'yib, gaplarni ko'chirishadi. Bular undalma to'g'risidagi bilimlarni faol esga tushirish vazifasini o'taydi. Mashq qila turib, o'rganilgan bilimlarni esga keltirish faol ta'limning asosiy talablaridan biri bo'lib, bilimlarni tezkorlik bilan o'quv xolatlariga tatbiq eta olish malakasining poydevori sanaladi.

6-topshiriq asosida ijodiy mashq o'tkaziladi. Uni ijodiy diktant shaklida tashkil etsa xam bo'ladi. Buning uchun o'qituvchi gaplarni diktovka qilib turadi, bolalar esa undalmalarni gaplarning boshi yoki ohiriga kiritib, yozishadi (masalan, Bolalar, qaynatilmagan suvni ichmang!).

7-topshiriq asosida o'tkaziladigan mashq xam ijodiy bo'lib, o'quvchilar berilgan o'quv xolatlariga mos undalmali bog'li nutq tuzishadi.

8-topshiriq bo'yicha xam ijodiy mashq qilinadi. Bolalar bir-biridan intervyu olib suxbat matnini yaratishadi. Bu kelajakda o'quvchilarning dialog va monolog axamiyatini anglashlarini ta'minlaydi. Berilgan topshiriqlar asosida mashq qilish o'quvchilarning undalmaga oid bilimlarni malaka darajasida o'zlashtirishlarini ta'minlaydi.

Ikkinchi dars tipida-o'tganlarni takrorlash va malaka xosil qilish mashg'ulotida «Gap» bo'limi тизимимashqlar, asosan, ikki bosqichda o'tkazilishini eslab qolmoq zarur.

1. Bilimlarni ongli esga tushirish maqsadida, darsning dastlabki bosqichida mashq o'tkazish. Mashqlardan shu yo'sinda foydalanish bilimlarni yangi o'quv sharoitlariga ijodiy tatbiq etish uchun zamin xozirlaydi.

2. Bilimlarni turli o'quv xolatlariga tatbiq etish bosqichi. Darsning bu bosqichida o'tkaziladigan mashqlar bolalarda malakalarning rivojlanishiga, faoliyatdagi tezkorlikka, topshiriqlarni sifatli bajarishga, ko'nikmalarni malaka darajasiga ko'tarishga olib keladi. SHular bilan birga, o'tganlarni takrorlash va malaka xosil qilish darslarida o'quvchilarning takrorlanayotgan o'quv materiali doirasida bilimlari yanada kengayadi. Bu kumulyatsiya xodisasining amal qilishi natijasidir. Zero, berilgan topshiriqlar asosida mashq qilish jarayonida bolalar mavzuga oid dalillarning yangi-yangi qirralarini xam, oldin xis qilmagan tomonlarini xam anglashadi. Kumulyatsiya xodisasi mashq qilish uchun tanlangan topshiriqlar qancha ijodiy tuzilgan bo'lsa, shuncha samarali amal qiladi.

"Undalma" mavzusida o'tkaziladigan navbatdagi mashg'ulot bilim va malakalarni umumlashtirish tipidagi darsdir. Bu tipdagi darslarda ma'lum mavzu yoki bo'lim bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlar tushuncha darajasida umumlashtiriladi, bo'lim bo'yicha yakuniy hulosalar chiqariladi.

Bilim, malakalarni umumlashtirish darslari darsning boshqa tiplaridan chiqariladigan hulosalari kengligi, mazmundorligi jixatdan farq qilishi bilan birga material tomondan xam, o'zlashtirish darajasi bilan xam ajralib turadi. Bu dars tipida umumlashgan savollar (Undalmaning ta'rif, o'ziga hos barcha xususiyatlarini kim misol keltirib isbotlay oladi?), umumlashgan topshiriqlar (O'zingiz undalmali gap tuzib, uni undalmaning ta'rif, o'ziga hos belgilari jixatdan to'liq taxlil qiling), umumlashgan jadvallardan foydalaniladi.

Bilim, malakalarni umumlashtirish darslari ikki jabxasi jixatidan axamiyatlidir: **mavzu yoki bo'lim bo'yicha umumlashgan hulosa chiqarish; chiqarilgan umumiy hulosani o'quv sharoitiga tatbiq etish.**

Undalma bo'yicha umumlashgan hulosa chiqarish maqsadida quyidagi topshiriq tuzilib, mashq o'tkaziladi.

Topshiriq. Keltirilgan parchadan undalmalarni topib, taxlil qiling. Undalmalarning barcha hususiyatlari va ta'rifini tushuntirib berishga tayyorlaning.

-Yig'lama, oppoq qizim, men senga yordam beraman,-debdi sexrgar kampir.

-Raxmat, mexribon buvijon. Men sizni o'z onamdek ko'raman,-debdi Zumrad.

(Ertakdan)

Undalmalar bo'yicha o'rganilgan bilimlarning umumiy qurilishi esga tushirilgach, 9-11-topshiriqlar asosida mashq o'tkaziladi. O'quvchilar undalmaga oid bilimlarni tatbiq etib, mashq qilishadi. Ishni shu yo'sinda o'tkazish tushuncha darajasida o'zlashtirishga olib keladi. Tushuncha darajasida o'zlashtirish bilim, malaka, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlarning o'quvchi faoliyati tarkibiga-tezausiga aylanishiga sabab bo'ladi. Endi bilim o'quvchini emas, aksincha, o'quvchi bilimni boshqara boshlaydi, u o'qituvchi istagan matnlardan undalmalarni topa biladi, undalmalar ishtirokida nutq tuza oladi, undalmalarni boshqa «Gap» bo'limi тизимидan farqlaydi. O'rganilgan bilimlar o'quvchilarning shahsiy mulkiga aylanadi.

Xulosa

Ta'lim maqsadi bir yoki bir necha mashq vositasida emas, aksincha, ilmiy asoslangan mashqlar tizimini o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish yo'li bilan amalga oshiriladi. Mashqlar to'plami ochiq tizim bo'lib, o'zidan oldin o'tkazilgan mashqlarning tabiiy davomi, bundan keyin bajariladigan mashqlarning poydevori sanaladi. Binobarin, o'tkaziladigan mashqlar o'rtasida vorislikni ta'minlash «Gap» bo'limi тизимидan mashqlar tizimini tuzishda rioya qilinadigan yetakchi prinsip hisoblanadi.

Vorislik prinsipiga tayanib, mashqlar tizimini shakllantirishda qator talablar nazarda tutiladi.

1. Mashqlarni tizim shakliga olib kelishda uch hil faoliyat hususiyatlari va ularga oid uch hil jarayon xisobga olinadi: **mashqlarni tizimga keltirish faoliyati**-bu darslik mualliflari yoki o'qituvchining mashqlar tizimini tuzishga oid faoliyati. Mashqlarni tizimga keltirish konstruktiv jarayon bo'lib, uning natijasi-mashqlar tizimining optimalligi darslik muallifi yoki o'qituvchining maxoratiga bog'liq; **mashqlarni ta'limga tatbiq etish faoliyati**. Bunday faoliyat o'qitish jarayoni bo'lib, unda mashqdan ta'limning qaysi bosqichlarida foydalanish zarurligi o'z aksini topadi.

2. Mashqlar tizimini shakllantirishda o'qitish faoliyati hususiyatlari xam inobatga olinadi; **mashq qilish jarayoni**-bu **o'quvchining aqliy va amaliy faoliyati** bo'lib, uning amal qilishi natijasida bilimlar takomillashadi, ko'nikma va malakalar rivojlanib, tilga munosabatlar, ijodiy faoliyatlar taraqqiy etadi.

3. Ta'lim sharoitida bolalarning o'quv-biluv faoliyati o'rganilgan bilimlarni qayta esga tushirish, ijod qilish shakllarida amal qiladi. O'rganilgan bilimlarni qayta esga tushirish—u yoki bu mavzuda mashq qilish jarayonida zaruriy bilimlarni takrorlash, faollashtirish demakdir.

4. Ona tilidan u yoki bu mavzuda «Gap» bo'limi тизимидan mashqlar tizimi davlat ta'lim standartlari (dastur, ajratilgan o'quv soatlari, mavzu bo'yicha o'rganiladigan bilim, malaka, o'quv materiallarini o'zlashtirish darajalari va shu kabilar) talablari asosida tuziladi.

5. Mashqlar tizimining o'quv materiallari mazmuniga adekvatligi va ta'lim jarayoni bosqichlariga muvofiqligi mashqning o'zlashtirish logikasiga mosligini ta'minlaydi.

6. «Gap» bo'limi тизимидan mashqlar tizimini ta'limga tatbiq etish o'qituvchining pedagogik maxoratiga, ta'lim jarayoni tsikllariga, tanlangan dars tipi, uning bosqichlariga bog'liq. O'qituvchi ta'lim jarayoni hususiyatlarini, dars tipi, uning bosqichlarini aniq tasavvur etsa, ta'lim jarayoniga, dars tipi va uning bosqichlariga mos mashqlar tizimidan foydalana oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev Y. Eski maktabda hat-savod o'rgatish. - Toshkent, 1960.
2. Abdullayeva Q. Birinchi sinfda nutq o'stirish. - Toshkent, "O'qituvchi", 1980.
3. Abdullayeva Q. Savod o'rgatish. Toshkent, 1983.
4. Abdullayeva Q., Raxmonova S. Ona tili darslari (usuliy qo'llanma). Toshkent, 1999.
5. Azizova A. G. Uchinchi sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1982.
6. Azizova A.G., Ikromova R. To'rtinchi sinfda ona tili darslari. Toshkent, "O'qituvchi", 1984.
7. Ashrapova T., Odilova M. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 1984.
8. Ashrapova T., Xotamov N. Uchinchi sinfda o'qitish darslari. Toshkent, 1983.
9. Ikromova R. Grammatika, imlo va nutq o'stirishdan tarqatma materiallar. Toshkent, "O'qituvchi", 1993.
10. Mirzayeva A. Boshlang'ich sinflar uchun orfografik so'z mazmuni. Toshkent, 1985.
11. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent, 1985.
12. Qosimova K. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani dasturi. Toshkent, 1996.
13. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish. Toshkent, 1964.
14. Qosimova K. 4-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1978.
15. Qosimova K., Ubaydullaeva N. 2-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1987.
16. Roziqov O.R. O'zbek tilidan dars tiplari. Toshkent, 1976.
17. Ta'lim taraqqiyoti jurnali 7-mahsus son. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi (Boshlang'ich ta'lim). Toshkent, 1999.
18. Ta'lim taraqqiyoti jurnali 1-mahsus son. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi (Ona tili). Toshkent, 1999.
19. Hudoyberganova M. Uchinchi sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1988.
20. Hudoyberganova M. Ikkinchi sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1977.
21. Fuzailov S., Xudoyberganova M. Ona tili. Uchinchi sinf uchun darslik. Toshkent, 2001.
22. Hamroyev A.R. Birinchi sinfda o'qish darslari. Buxoro, 2002.
23. Ikromova R. va boshqalar. Ona tili. To'rtinchi sinf uchun darslik. Toshkent, 2001.
24. Qosimova K., Fuzailova S., Ne'matova A. Ona tili. 2-sinf uchun darslik. Toshkent, 2001.